

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ TAÇKAPILARI SÜSLEME ŞERİTLERİNDE TEZYİNAT

Çiğdem Önkol Ertunç*

Özet

Türkler, Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte, kendi kültür, sanat ve birikimlerini, yerli geleneklerle birleştirerek pek çok alanda çeşitli eserler vermişlerdir. Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları taş malzemeyi kullanarak, Orta Asya'da uyguladıkları tezyini geleneği burada taşta uygulamışlardır. Anadolu Selçuklu dönemi mimari kompozisyonlarda genel olarak müstakil ya da birbirinin devamı şeklinde olan tezyinat unsurları kullanılmıştır. Çalışmanın özünü oluşturan mimari yüzeylere işlenen süsleme şeritleri tezyinatı, Anadolu Selçuklu kültür ve sanatının günümüze ulaşmış somut örneklerindedir. Süsleme şeritlerinde erken dönemde geometrik desenler kullanılmaya yerli geleneklerin etkisiyle de devam edilmiştir. Geometrik ağırlıklı bu desenler, genellikle sade bir şekilde yüzeysel oyma tekniğiyle işlenmiştir. Çoğunlukla geometrik desenlerin kullanıldığı süsleme şeritlerinin yanı sıra, bitkisel bezemenin kullanıldığı süsleme şeritleri de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tezyinat, süsleme, süsleme şeriti, geometrik, bitkisel.

Curbs Designs used in the 13th Century Anatolian Seljuks Period Of Portals

Abstract:

Turks with setting to Anatolia, presented many works according to their culture and art in many fields. When Seljukians arrived to Anatolia, to apply the traditional embellishments motives used on Middle Asia on the stones. Decoration elements, detached or continuation of each other, were generally used in architectural composition of Anatolian Seljuk period. The curbs embellishments on architectural surfaces which are the core subject matter of this study represent the surviving concrete examples of the Anatolian Seljuk culture and art. The early period of curbs, the geometric motives with local traditional features have been seen. These geometric figures often referred the simply us were created by surface carving. the border is located where it is used in floral decorations , as well as simple geometric patterns are used mostly where the border.

Keywords: Decorations, decorative, curb, designs, geometric, vegetal.

*Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, cigdemertunc@hotmail.com

Giriş

Medeniyetlerin tarih içindeki gelişmelerinin aynası olan mimari eserler, araştırmacılara kentin ekonomik yapılanması, kültürü, sanatı ve bunlar doğrultusunda malzeme kullanımında ki farklılaşmalar hakkında çok yönlü bilgiler vermektedirler.¹ Selçuklu Devleti 11. yy.'dan itibaren Anadolu'daki genişlemesine paralel olarak farklı kültürlü ve çok uluslu bir yapıya bürünmesinin sonucunda, hem eser hem de süsleme açısından oldukça zengin bir repertuara sahip olmuştur.²

Anadolu konumu itibari ile Asya ve Avrupa arasında bir köprü niteliğindedir. Bu özelliği dolayısıyla birçok farklı kökene sahip süsleme ve yapı ögesi Anadolu Selçuklu mimarisinin bütünlüğü içinde yer almıştır. Selçuklu mimarisinin farklı kökenlerden gelen biçimleri kendi yapı geleneğine sentezleyebilmiş olmasının sebebi, kıtalararası kültürel karşılaştırma alanı olan Anadolu'nun her türlü yeniliğe açık olması ve onun her şeyden önce geleneksel tanımlamasına uygun bir mimari gelenek barındırmasıdır. Ortaya çıkan bu sentez doğrultusunda hem yapı özellikleri hem de biçimsel özellikleri bakımından diğer dönemlerden önemli ölçüde ayırt edilen Selçuklu dönemi mimari yapılarında mimariye bağlı bezemelerde de gelişmeler olmuştur. Anadolu'da özellikle Selçuklu ve Beylikler dönemi taş işçiliği, İslam ve Anadolu öncesi Türk mimari bezeme motiflerini geliştirerek sürdürmüştür.³ Özellikle geometrik kompozisyonların ve rumi motifinin hakim olduğu bezeme grupları Selçuklu döneminin vazgeçilmez öğeleri olmuşlardır.

Taş işçiliğinin önemli boyutlarda yansıtıldığı, mimari yapıların özellikle cephe düzenleri Selçuklu döneminin belirgin bir özelliği durumundadır. Anadolu Selçuklu yapılarının bezeme ve kitle yönünden ağır basan ön yüz planları dikkati çeken belirli özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönden oluşturulan önyüz merkezinde bulunan taçkapılar özellikle bu dönemin vazgeçilmez yapı unsurlarıdır. Cephe yüzeyinde ana nişin derinleştirilmesi ile oluşturulmuş kapı geleneğinde niş ne kadar derinleşirse o kadar etkili bir görünüm kazandığı fark edilmiş ve bu yönde temel çözümler yapılmaya gidilmiştir. Bunun sonucunda ana niş derinlik kazandıran yan

¹ Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı: Şekiller ve Resimler*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1981, s. 19.

² Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 25; Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1964, s. 45- 46.

³ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 5-6.

kanatlar iyice belirginleşmiş ve ön yüzleri, tamamen süslemelerle donatılmıştır.⁴Taçkapı çerçevesini dolduran bitkisel ve geometrik örneklî şeritler, yazı ve mukarnas şeritleri ve silmeler, süsleme şeritleri ve kuşatma kemerleri, gülbezek ve kabaralar Selçuklu taş işçiliğinin en göz alıcı örneklerini oluşturmaktadırlar.⁵ Taçkapılar üzerinde bulunan her bir süsleme alanı ayrı ayrı oluşturulmuş süslemeleri ile kültürün ve buna paralel olarak gelişen sanatsal ifadenin taş üzerine yansımaları şeklinde ortaya çıkmıştır.⁶ Süsleme şeritleri de bu yansımanın birer örneği şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar.

Süslü çerçeve, su, kenarsuyu, pervaz, ulama anlamlarını taşıyan bordürler taçkapılarda, kuşatma kemeri ve köşelik kısımlarını çevreleyen alanda bulunurlar.⁷Kapı ve pencere gibi alanların, panoların etrafını çevreleyen bezemeli ya da bezemesiz kenarlık olarak tanımlanan bordürler taçkapı süslemeleri açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Taçkapılarda süsleme şeridi olarak isimlendirilen bu bordürler, kapı kaidesinden başlayarak üç köşede yer almaktadırlar.⁸

İçerdikleri süslemeleri ile çeşitli özellikler taşıyan bordürler yani süsleme şeritleri, oluşumları açısından sadeden daha yoğun bir süslemeye kadar farklı şekillerde yapılmışlardır. En sadesinden en karmaşık formda olanına kadar şekil ve içerik bakımından taçkapı üzerinde en dikkat çekici süsleme alanı olarak karşımıza çıkan süsleme şeritleri, Anadolu Selçuklu dönemi taçkapılarında genellikle geometrik süslemelerden bezenmişlerdir.⁹ Geometrik süsleme şeritlerinin yanı sıra bitkisel ve yazı içerikli süsleme şeritleri de bulunmaktadır.

Gerek bitkisel, gerek geometrik şekillerden oluşan süsleme şeritleri, genellikle girift bir şekilde oluşturulmuş kompozisyonlara sahiptirler. Çoğu zaman yıldız formundaki geometrik süsleme, ekseriyetle daha sade olarak tasarlanmıştır. Geometrik

⁴ Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:14, İzmir 1982, s. 34; Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklu Dönemi Portallerinde Biçim ve Estetik”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu –Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan 10-13 Ekim 2001, Bildiriler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2002, s. 265.

⁵ Semra Ögel, “*Taçkapılar*”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 475.

⁶ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 131.

⁷ Hasan Özönder, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2003, s. 20.

⁸ Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, Akbank Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları No:58, İstanbul 1994, s. 94.

⁹ Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu –Türk Mimarisinde Taçkapılar*, s. 133; Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, s. 83.

geçmelerden oluşan süsleme şeritlerindeki kompozisyon bazen tamamen müstakil bir şekilde bırakıldığı gibi bazen de çevresel genişleme veya devam etme özelliğini taşımaktadırlar. Çoğu taçkapıda geometrik süslemeye oranla daha az yer verilmiş olan bitkisel süslemede genel olarak palmet, rumi, kıvrık dal ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Bunlar tek başına müstakil şekilde kullanıldığı gibi bir araya gelerek hem çok farklı hem de grift kompozisyonlar oluşturmaktadırlar. Bunun yanı sıra geometrik süslemenin yapıldığı süsleme şeridinin zemininin bitkisel motiflerle donatıldığı örneklerde görülmektedir. Karma sistem olarak isimlendirdiğimiz bu sistemi, Selçuk Mülayim şu şekilde ifade etmiştir.

*“11. yüzyılda, Anadolu’da, mimari yüzeylerde karşımıza çıkan Selçuklu süslemeleri, 12. yüzyıl boyunca yapılarda uygulama alanı genişleyerek sürer. 13. yüzyılda ise kompozisyonlar en üst seviyelerine ulaşır. Geç dönem de sayabileceğimiz bu dönemde eksen sistemleri, ahenkli kaymalarla, hareketli bir görünüm kazanırken, elemanlarda bariz bir değişme göze çarpar. Çokgenlerin kenar sayısının artışı, içe ve dışa küçük kırılmalar yapmaları ve rozete benzer şekillerin ortaya çıkışı, natüralizme doğru bir eğilimin başlangıçlarıdır. Bu yüzyılın başlangıcında, geometrik motiflerle, bitki motiflerini, acemice karıştırmaya çalışan bir gayret, zamanla, yaygın, güçlü ve ısrarlı bir akım haline gelir. Geometrik ve bitkisel temalar, akışkan bir ortam içinde birbiriyle organik bağlar kurarken, bu kaynaşmadan yeni bir üslup doğar. Bazen geometrik ızgarayı oluşturan hatlar, kod farkı üstte, bazen de bitkisel unsurlar geometrik ızgaraların üzerinde yer almaktadır”.*¹⁰

İncelenen dönem zarfında tespit edilen taçkapıların otuz dördünde süsleme şeridi bulunduğu görülmüştür. Bu taçkapılar şu mimari eserlerde bulunmaktadır;

1. Ağzıkara Han	M. 1231-1240	Aksaray
2. Ak Han	H.652 / M.1254	Denizli
3. Akçe Gizlenmez Camii	H. 612 / M. 1215	Konya
4. Aksaray Sultan Han	H. 627/ M. 1229	Aksaray
5. Alay Han	H.626 / M.1228	Aksaray
6. Amasya Gök Medrese Camii	H. 666/M. 1266-67	Amasya
7. Antalya Karatay Medresesi	H.648/ M.1250-51	Antalya

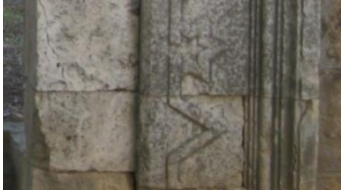
¹⁰ Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 36.

8. Atabey Armağan Medresesi	H. 637 / M. 1239	Antalya
9. Atabey Ertokuş Medresesi	M. 1224	Isparta
10. Buruciye Medresesi	H. 670 / M.1271	Sivas
11. Çardak Han	H. 627/ M. 1230	Denizli
12. Erzurum Çifte Minareli Medrese	H.690 / M.1291	Erzurum
13. Evdir Han	M. 1215-1219	Antalya
14. Güllük Camii	H. 607 / M. 1210	Kayseri
15. Hacı Kılıç Camii	H. 647 / M. 1249	Kayseri
16. Hacı Kılıç Medresesi	H. 647 / M. 1249	Kayseri
17. Hunat Hatun Camii	H. 635 / M. 1238	Kayseri
18. İncir Han	H. 636 / M. 1239-40	Burdur
19. İshaklı Han	H.647 / M. 1249	Afyon
20. Kayseri Çifte Medrese	H. 602 / M.1205	Kayseri
21. Kayseri Karatay Han	H. 638 / M. 1240	Kayseri
22. Konya Karatay Medresesi	H. 652 / M. 1251	Konya
23. Malatya Battal Gazi Ulu Camii	H. 621 / M. 1224	Malatya
24. Niğde Aleaddin Camii	H. 621 / M. 1224	Niğde
25. Sırçalı Medrese	H. 640 / M. 1242	Konya
26. Sivas Çifte Minareli Medrese	H. 670 / M.1271	Sivas
27. Sivas Gök Medrese	H. 670 / M.1271	Sivas
28. Sultan Aleaddin Camii (Taş Med.)	H.677/M.1278	Afyon
29. Sultan Han	H.636 / M. 1230-34	Kayseri
30. Susuz Han	13. yy.	Burdur
31. Şifaiye Medresesi	H.614/M.1217	Sivas
32. Tokat Gök Medrese	M. 1270	Tokat
33. Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı	M. 1238	Tokat
34. Zazadin Han	M. 1236-37	Konya

Süsleme şeritleri özellikle tezyinatları açısından incelendiğinde ortak özellikler göstermişlerdir. Bu özelliklerin ifadesi açısından şeritlerin belirli bir gruptandırılmaya tabi tutulması gerekmektedir. Bunun için süsleme şeritlerini kademelendirme yaparak yani şerit sayılarına göre ayırarak değerlendirilmesi, özellikle tezyini bakımdan müstakil veya çoklu şekilde nasıl ele alındıklarının ifade edilmesine yardımcı olacaktır.

1. Tek Süsleme Şeridinin Bulunduğu Taçkapılar

Genel olarak yan yana değişik boyutlarda ve kompozisyonlarla oluşturulmuş olan süsleme şeritleri, incelenen taçkapıların altı adetinde sadece bir bordür şeklinde yapılmışlardır. Bu taçkapıların bulunduğu yapılar; Atabey Armağan Medresesi, Amasya Gök Medrese, Hunat Hatun Camii, Kayseri Çifte Medrese, Malatya Battal Gazi Ulu Camii, Konya Karatay Medresesi'dir. Tekli süsleme şeritlerinin hepsinde geometrik süsleme bulunmaktadır (Resim 1-6).

Resim 1 Atabey Armağan Medresesi Süsleme Şeridi (Ertunç,2012)

Resim 2 Amasya Gök Medrese Camii Taçkapı Süsleme Şeridi (Ertunç,2012)

Resim 3 Hunat Hatun Camii Taçkapı Süsleme Şeridi (Ertunç,2012)

Resim 4 Kayseri Çifte Medrese Süsleme Şeridi (Ertunç,2012)

Resim 5 Battal Gazi Ulu Camii Süsleme Şeridi (Ertunç, 2012)

Resim 6 Konya Karatay Medresesi Süsleme Şeridi (Ertunç, 2012)

Geometrik süslemeler taçkapı süsleme şeritlerinde çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bazen sade bir geçme bazen de girift yıldız sistemlerinden oluşmuş geometrik süslemeler bulunmaktadır.¹¹ Sade geçme şeklindeki süslemeler genellikle taçkapılarda en dış süsleme şeridini teşkil etmektedir. Geçmelerde temel prensip, genellikle ister dik keskin kenarlı olsunlar ister dairevi formda olsunlar kesintisiz bir şekilde devam edebilme özelliğidir. Geçme ve örgü sistemlerinde aynı motifin sürekli tekrarıyla sonsuzluk ilkesinin uygulandığı görülmektedir.¹² Geçmeler, birbirine halkalanan kapalı formlarda bir düzen içinde çizgi ya da şerit sistemlerinde kullanılabilir.¹³ Yine geçmelerde karşımıza çıkan bu devamlılık bazı örneklerde temel prensibe uygun olarak devamlılığının yanı sıra birbirini keserek devam edebilme

¹¹ Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, s. 94; Bakırer, "Mimari Süslemede Geometrik Düzenlemelerin Tasarımı", *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, İstanbul 1983, s. 8-9.

¹² Yıldız Demiriz, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, İstanbul 2000, s. 9.

¹³ Nermin Şaman Doğan-Muhammet Görür, "Selçuklu Dönemi Kervansaraylarında Süsleme", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 455.

özelliğini de göstermektedir. Atabey Armağan Medresesi ve Amasya Gök Medrese Camii taçkapılarında bu tip süsleme şeritleri bulunmaktadır (Resim 8-9). Her ikisinde de ortak özellik olarak yarım yıldız şeklinde bir süsleme yer almaktadır. Atabey Armağan Medresesi süsleme şeridinde diğer süsleme şeritlerinde yarım yıldız tarzı süslemeye dönüşümlü olarak devam eden üçgen şekilleri ilave edilmiştir.

Resim 7 Atabey Armağan Medresesi Süsleme Şeridi

Resim 8 Amasya Gök Medrese Camii Taçkapı Süsleme Şeridi

Sade görünümlü geçmelerin yanı sıra daha karışık düzende kırık hatlara sahip ayrıntılı geometrik sistemler de bulunmaktadır. Bu sistemlerde genel olarak geçmelerde hakim olan devam ve sonsuzluk hissi baskındır ancak sade geçme sistemlerden farklı olarak daha girift bir şekilde oluşturuldukları için çoğu zaman yıldız sistemleriyle karıştırılabilmektedir. Kapalı ve açık sistemler¹⁴ olarak gruplandırılabilen bu sistem Selçuklu döneminde ayrıntılı şekillerde kullanılmıştır. Örneğin Hunat Hatun taçkapısında bulunan örnek açık bir yıldız sistemi gibi görünse de esasında farklı tipte geometrik şekillerin ritmik bir şekilde üst üste gelmesiyle yıldız şeklinde görünmesinden oluşmuştur (Resim 9).

Resim 9 Hunat Hatun Camii Taçkapı Süsleme Şeridi

Taçkapısı üzerinde tek bir süsleme şeridinin bulunduğu Kayseri Çifte Medrese, Malatya Ulu Camii ve Konya Karatay Medresesi taçkapısı üzerinde bulunan tek bordürlü süsleme şeritlerinde ise yıldız sisteminde oluşturulmuş geometrik süsleme bulunmaktadır (Resim 4,6).

¹⁴ Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, s. 85.

2. İki Süsleme Şeridinin Bulunduğu Taçkapılar

İncir Han, Çardak Han, Atabey Ertokuş Medresesi, Gülük Camii, Akçe Gizlenmez Camii, İshaklı Han, Şifaiye Medresesi ve Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı taçkapılarında bulunan süsleme şeritleri iki bordürden oluşmaktadır (Resim 10-17). Tek süsleme şeritli taçkapılarda olduğu gibi iki süsleme şeritli taçkapılarda da sadece geometrik süsleme kullanılmıştır.

Resim 10 İncir Han (Ertunç,2012)

Resim 11 Çardak Han (Ertunç,2012)

Resim 12 Atabey Ertokuş Medresesi (Ertunç,2012)

Resim 13 Gülük Camii (Ertunç,2012)

Resim 14 Akçe Gizlenmez Camii (Ertunç,2012)

Resim 15 İshaklı Han (Ertunç,2012)

Resim 16 Şifaiye Medresesi Taçkapı Süsleme Şeritleri (Ertunç,2012)

Resim 17 Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı Taçkapı Süsleme Şeritleri (Ertunç,2012)

Genel olarak üçgen ve yıldız şekillerinin kullanıldığı bu süsleme şeritlerine farklı bir yorum olarak, İncir Han taçkapısı süsleme şeridinde ikili geçmeden oluşan yine yıldız şekilli ancak bu sefer yıldızın etrafında farklı bir geometrik şekil bulunan bir kompozisyon yer almaktadır (Resim 18). İncir Han ikinci süsleme şeridinde geçmelerin birbirini keserken üst kısımlarda yuvarlatılarak birer düğüm izlenimi vermesi dikkat çekicidir. Yuvarlatılmış bu hatlar geçmelerin çoğunlukla yapılmış olduğu sivri keskin hatlarının yumuşatılmış olması dolayısıyla diğer geometrik örneklerden farklıdır (Resim 19).

Resim 18 İncir Han Taçkapısı 1. Süsleme Şeridi

Resim 19 İncir Han Taçkapısı 2. Süsleme Şeridi

Resim 20 Atabey Ertokuş Medresesi 2. Süsleme Şeridi

Atabey Ertokuş Medresesi taçkapısı ikinci süsleme şeridinde ise yine aynı basit geçme sistemde oluşturulmuş iki adet geçmenin birbirini keserek devamından oluşan bir düzen bulunmaktadır (Resim 20). Çardak Han, Güllük Camii, Akçe Gizlenmez Camii ve İshaklı Han taçkapısı süsleme şeritlerinde genel olarak yıldız şekilleri ile tezyin edilmişlerdir (Resim 11-15).

Resim 21 Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı Taçkapı 2. Süsleme Şeridi

Resim 22 Şifaiye Medresesi 1. Süsleme Şeridi

Mahperi Hatun (Pazar) Kervansarayı ve Şifaiye Medresesi taçkapılarında ikili süsleme şeritlerinde daha yoğun geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır (Resim 21-22). Özellikle Şifaiye Medresesi taçkapısında bulunan her iki süsleme şeridinde de çok kollu yıldız sistemli kompozisyonlar yer almaktadır. Ana giriş kapısından hizayla birinci süsleme şeridinde bulunan yıldız sistemlerinin arada kalan boşluklarınamüstakil çiçek formu küçük gülbezekler yerleştirilmiştir.

3. Üç Süsleme Şeridinin Bulunduğu Taçkapılar

Sultan Aleaddin Camii, Hacı Kılıç Camii, Evdir Han, Antalya Karatay Han, Alay Han ve Zazadin Han taçkapılarında üç şeritten oluşmuş süsleme şeridi bulunmaktadır (Resim 23-28).

Resim 23 Emdir Han Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Resim 24 Alay Han Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Resim 25 Sultan Aleaddin Camii (Taş Medrese) Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Resim 26 Antalya Karatay Medresesi Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Resim 27 Zazadin Han Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Resim 28 Hacı Kılıç Camii Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Üç süsleme şeridinin bulunduğu taçkapı süslemelerinde Sultan Aleaddin Camii (Taş Medrese) ve Hacı Kılıç Camii taçkapı süsleme şeritleri haricinde tekli ve ikili süsleme şeritlerinde olduğu gibi sadece geometrik bezemenin bulunduğu kompozisyonlar bulunmaktadır. Sultan Aleaddin Camii taçkapı süsleme şeridinin kapıdan hiza ile üçüncü süsleme şeridi palmet ve lotus motiflerinin kullanıldığı basit bir bitkisel kompozisyon ile süslenmiştir (Resim 29). Hacı Kılıç Camii süsleme şeridinde ise rumi ve kıvrımdallardan oluşmuş bir kompozisyon bulunmaktadır (Resim 30).

Resim 29 Sultan Aleaddin Camii Taçkapı 3. Süsleme Şeridi

Resim 30 Hacı Kılıç Camii Taçkapı 3. Süsleme Şeridi

Emdir Han, Alay Han, ana şerit olarak adlandırabileceğimiz diğerlerine nazaran daha geniş olarak yapılmış olan ikinci süsleme şeritlerinde genel olarak çok kollu yıldız motiflerinin kullanıldığı süslemeler bulunmaktadır (Resim 31-32). Yine Emdir Han ve Alay Han taçkapılarında birbirine benzer olarak kapıdan hiza ile en dış yani üçüncü süsleme şeritlerinde basit üçgen formunda oluşmuş geçme sistemli süsleme şeritleri bulunmaktadır.

Resim 31 Emdir Han Taçkapı 2. Süsleme
Şeridi

Resim 32 Alay Han Taçkapı 2. Süsleme
Şeridi

4. Dört Süsleme Şeridinin Bulunduğu Taçkapılar

Hacı Kılıç Medresesi, Susuz Han, Ak Han, Kayseri Karatay Han, Sultan Han, Ağzıkara Han, Sırçalı Medrese, Niğde Aleaddin Camii olmak üzere sekiz adet mimari yapının taçkapı süsleme şeritleri dört süsleme şeridinden oluşmaktadır (Resim 35-40).

Resim 33 Kayseri Karatay Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 34 Hacı Kılıç Medresesi Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 35 Susuz Han Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 36 Ak Han Taçkapı Süsleme Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 37 Sultan Han Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 38 Ağzıkara Han Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 39 Sırçalı Medrese Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

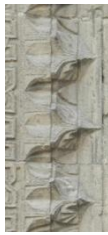
Resim 40 Niğde Aleaddin Camii Taçkapı Süsleme
Şeritleri(Ertunç,2012)

Dört süsleme şeridinin bulunduğu taçkapıların Konya Sırçalı Medrese taçkapısında bulunan bir süsleme şeridi haricinde, diğer hepsinde geometrik süslemeler bulunmaktadır. Sırçalı Medrese birinci süsleme şeridinde rumi motiflerinin üst üste simetrik basit bir kompozisyonlar tekrarından oluşan bitkisel bir bezeme bulunmaktadır (Resim 41).

Resim 41 Sırçalı Medrese 1. Süsleme Şeridi

Dörtlü süsleme şeritlerinde, genel olarak geniş bırakılmış ana süsleme alanında çok kollu yıldız motiflerinin kullanıldığı girift kompozisyonlar bulunmaktadır. Bu alanların dışında kalan diğer süsleme şeritlerinde daha sade olarak planlanmış kompozisyonlar yer almaktadır. Özellikle her bir kapının muhakkak bir süsleme şeridinde basit formda geçme olarak değerlendirdiğimiz sade üçgen veya yıldız motiflerinin bazen tek başına bazen birbirini keser şekilde devamından oluşmuş süsleme şeritleri bulunmaktadır. Hacı Kılıç Medresesi üçüncü süsleme şeridinde bulunan yana hizalı olarak küçük mukarnas nişlerini andıran süsleme şeritleri diğer süsleme şeritlerinden bu özelliği ile ayrılmaktadır(Resim 42).

Resim 42 Hacı Kılıç Medresesi 3. Süsleme Şeridi

Resim 43 Kayseri Karatay Han 1. Süsleme Şeritleri

Resim 44 Sırçalı Medrese 4. Süsleme Şeridi

Konya Sırçalı Medrese ve Kayseri Karatay Han taçkapı süsleme şeritleri kompozisyonlarındaki benzerlik dikkat çekicidir(Resim43-44).Diğer süsleme şeritlerinden farklı yuvarlak hatlı geçmelerden oluşmuş düğüm izlenimi veren süsleme

şeritlerindeki benzerliklerden dolayı iki yapının taçkapı süslemelerini yapan sanatçının aynı kişi olabilme ihtimali yüksektir.

5. Beş Süsleme Şeridinin Bulunduğu Taçkapılar

İncelenen taçkapıların iki tanesinde beşli süsleme şeridi bulunmaktadır. Beş süsleme şeridinden oluşmuş olan Sivas Gök Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medrese taçkapı süsleme şeritleri sayılarına göre gruplandığımız diğer süsleme şeritlerinden sadece bitkisel kompozisyonlardan oluşmaları bakımından ayrılmaktadır. Bu bakımdan Gök Medrese ve Çifte Minareli Medrese süsleme şeritleri genel olarak geometrik süslemenin yer aldığı süsleme şeritlerinden farklıdır. Çoğunlukla rumi motifinin kullanımıyla oluşturulmuş süsleme şeritlerinden dördüncüleri diğerlerinden farklı olarak yatay eksen üzerinde oluşturulmuşlardır (Resim 45-46).

Resim 45 Sivas Gök Medrese Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

Resim 46 Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Şeridi(Ertunç,2012)

6. Altı Süsleme Şeridinin Bulunduğu Taçkapılar

Aksaray Sultan Han, Sivas Çifte Minareli Medrese, Buruciye Medresesi ve Tokat Gökmedrese taçkapılarında altılı süsleme şeridi bulunmaktadır. Genel görünüm itibari ile geometrik bir süslemenin hakim olduğu izlenimi veren süsleme şeritlerinde bitkisel formlu kompozisyonlar da kullanılmıştır (Resim 47-50).

Resim 47 Aksaray Sultan Han Taçkapısı Süsleme Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 48 Sivas Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 49 Buruciye Medresesi Taçkapı Süsleme Şeritleri(Ertunç,2012)

Resim 50 Tokat Gök Medrese Taçkapı Süsleme Şeritleri(Ertunç,2012)

Sivas Çifte Minareli Medrese ikinci süsleme şeridinde bulunan geometrik ve bitkisel formda kompozisyonun bir arada kullanıldığı karma bir kompozisyondan oluşturulmuş süslemenin bulunduğu geniş ana bordür bu bakımdan dikkat çekicidir (Resim 51).

Resim 51 Sivas Çifte Minareli Medrese Taçkapı 2. Süsleme Şeridi

Resim 52 Sivas Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Şeridi Detay

Resim 53 Buruciye Medresesi Taçkapı Süsleme Şeridi Detay

Sivas Çifte Minare ve Buruciye Medresesi taçkapı süsleme şeritlerinde yine farklı bir özellik olarak devam eden kompozisyonların arasında bulunan sütunçe başlığı görünümünde oluşturulmuş süslemelerde dikkat çekicidir(Resim 52-53).

Resim 54 Aksaray Sultan Han 4. Süsleme Şeridi

Resim 55 İncir Han 2. Süsleme Şeridi

Aksaray Sultan Han dördüncü süsleme şeridinde bulunan geometrik tarzı yukarı tarafında yuvarlatılmış formda bir süslemenin bulunduğu şerit ile İncir Han ikinci süsleme şeridi aynıdır. Aynı formda oluşturulmuş iki süsleme şeridinin aralarında yaklaşık on sene olan yapıların taçkapılarda bulunması, yapının sanatçısının aynı kişi olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

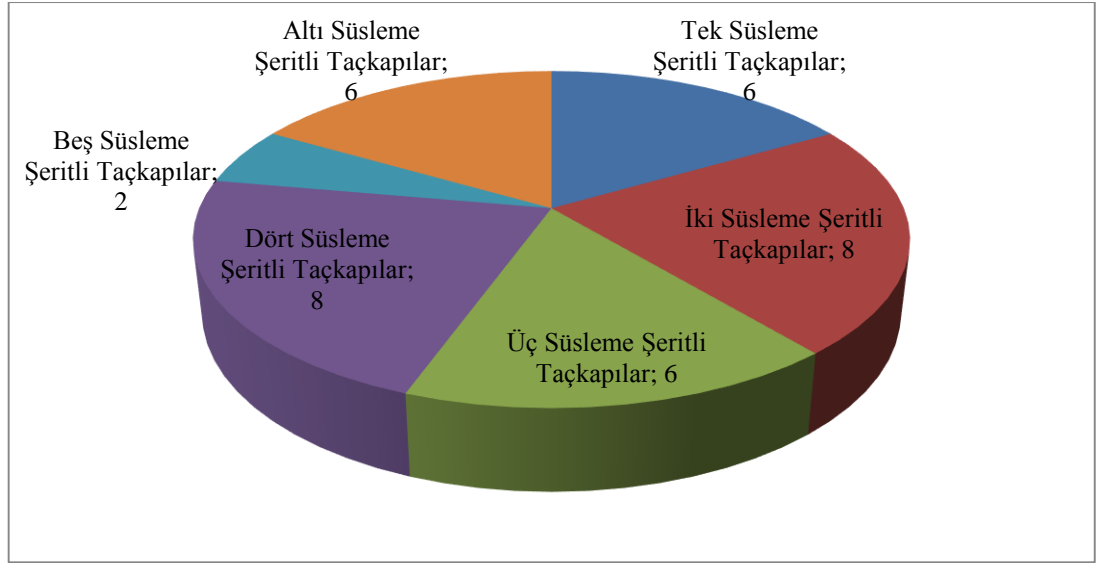
Sonuç

Türklerin onbirinci yüzyıl sonunda egemen oldukları Anadolu topraklarında kurulmuş olan Anadolu Selçuklularının meydana getirdikleri Selçuklu Sanatı ürünleri üzerinde yapılan araştırmalar çok yönlüdür. Bu sebeple günümüze ulaşan yapıların tarihi bilgileri ve maddi verileri birçok araştırmaya konu olmuştur. Bezeme alanında yapılan çalışmalarda bunlardan birini teşkil etmektedir. Bezemenin yöntemi, şekli, kullanım yeri ve hatta kompozisyonda kullanılan motifler dönem hakkında temel bilgilerin edinilmesi konusunda birer vesika niteliği taşımaktadır. Süsleme şeritleri taçkapı süsleme unsurları arasında, en belirgin göze çarpan alanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Süslemelerindeki farklılık her ne olursa olsun ifade ettiği manevi sonsuzluk hissiyatı dolayısıyla süsleme şeritlerindeki devamlılık İslam sanatında Allah'ı sembolize etmektedir.¹⁵ Bunun yanı sıra süsleme şeritlerinin, taçkapıların üç tarafında yer alması, kapının tümünde yer alan süslemelerin ve bu süslemelerin kullanıldığı unsurları çerçevelemesi dolayısıyla toparlayıcı bir hissiyat oluşturmaktadır. İster tek bir bordürden isterse altı bordürden oluşmuş olan süsleme şeritlerinin genelinde geometrik

¹⁵Turan Koç, *İslâm Estetiği*, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 127.; Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s. 36; Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, s.62.

kompozisyonun kullanıldığı görülmektedir. İncelenen otuz altı süsleme şeridinin şerit sayısına göre dağılımında belirleyici bir sayı birliği veya kesin bir süsleme birliği bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra şerit sayısına göre incelenmesi şeritlerin süsleme özelliklerinin değerlendirilmesi ve genelinde olmasa bile sayı birliği olanların arasındaki ortalama bir kompozisyon birliğinin ifadesinde yol gösterici olmuştur. Süsleme şeritlerinin taçkapı üzerinde şerit sayısına göre dağılımı şu şekildedir.

Tablo 1 Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapılarında Süsleme Şeriti Dağılımı

Erken dönemlerde görülen bitkisel bezemeden ziyade sadece geometrik bezemenin kullanımı yine Anadolu Selçuklu döneminde yapılmış olan taçkapı süslemelerinde de aynı kronolojik sistem şeklinde devam etmektedir. Bitkisel bezemeli süsleme şeridi ilk kez 1240 tarihli Kayseri Çifte Medrese taçkapısında görülmektedir. 1240 tarihine kadar Anadolu Selçuklu Devri mimari yapılarının süsleme şeritlerinde sadece geometrik bezemenin kullanıldığı görülmektedir. 1242 tarihli Konya Sırçalı Medrese ve 1249 tarihli Hacı Kılıç Camii taçkapılarında rumi ve palmet motiflerinden oluşmuş bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Resim 56 Hacı Kılıç Camii Taçkapısı Bitkisel Bezemeli Süsleme Şeriti

Resim 57 Konya Sırçalı Medrese Taçkapısı Bitkisel Bezemeli Süsleme Şeriti

Genel olarak geometrik süslemenin hakimiyetin olduğu erken dönemlerde az da olsa görülen bitkisel bezeme özellikle 1270 tarihinden sonra iyice belirginleşmiştir. Afyon Sultan Aleaddin Cami haricinde hemen her örnekte bitkisel bezeme grift kompozisyonlar halinde bazen geometrik bezemeye iç içe bazen tamamen müstakil bir biçimde süsleme şeritlerini oluşturduğu görülmektedir. Geometrik süslemenin hakim olduğu, ve yine aynı şekilde her iki örneğinde beşer süsleme şeridinin 1271 tarihli Sivas Çifte Minareli Medrese ve 1291 tarihli Erzurum Çifte Minareli Medresenin süsleme şeritleri birbirinin aynısıdır. Bu benzerlik ilişkisinin sebebi olarak, aradaki zaman farkının da etkisiyle aynı sanatçı olmasa bile aynı ekolün sanatçılarının eserleri olması olarak ihtimal dahilindedir. Anadolu Selçuklu döneminde sanatçılar dönemleri ve ekolleri hakkında kesin bilgi verebilmek ancak eserlerin birbiri ile karşılaştırılarak üslup ve plan birlikleri bakımından değerlendirilmesi doğrultusunda yapılmaktadır. Dolayısıyla özellikle sanatçı veya üslup birliği değerlendirilirken kesin bilgi vermek bazen güç olmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde Ehl-i Hiref kayıtları gibi saray nakkaşhanesinde çalışan sanatçılar hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak veren kayıtların bulunmaması bu dönem hakkındaki bazı bilgilerin muğlak kalmasına sebep olmaktadır.¹⁶

¹⁶ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkarları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.4.

Kaynakça

- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- Bakırer, Ömür, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı: Şekiller ve Resimler*, I-II, ODTÜ Yayınları, Ankara 1981.
-, “Mimari Süslemede Geometrik Düzenlemelerin Tasarımı”, *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, İstanbul 1983.
- Demiriz, Yıldız, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*, İstanbul 2000.
- Doğan, Nermin, Görür, Muhammet, “*Selçuklu Dönemi Kervansaraylarında Süsleme*”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Durukan, Aynur, “Anadolu Selçuklu Dönemi Portallerinde Biçim ve Estetik”, *İzmir: Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu –Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan-*, 10-13 Ekim 2001, *Bildiriler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2002.
- Koç, Turan, *İslâm Estetiği*, İsam Yayınları, İstanbul 2009.
- Kuban, Doğan, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1964.
-, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995.
- Mülayim, Selçuk, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Ögel, Semra, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1987.
-, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, Akbank Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları No:58, İstanbul 1994.
- Ögel, Semra, “*Taçkapılar*”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Özönder, Hasan, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2003.
- Ünal, Rahmi Hüseyin, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:14, İzmir 1982.
- Yaman, Bahattin, *Osmanlı Saray Sanatkarları 18. Yüzyılda Ehl- i Hiref*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.